

A folyamatműszerezés érzékelői

Az érzékelők statikus és dinamikus tulajdonságai – 3.

Dr. Fock Károly

A folyamatműszerezés érzékelőivel foglalkozó cikksorozat soron következő részében az érzékelők statikus és dinamikus tulajdonságát leíró karakterisztikák tárgyalásának keretében a visszahatással és a dinamikus karakterisztikával foglalkozunk. A megismert fogalmakat a nem villamos mennyiségek mérés technikájának témaköréből néhány példával illusztráljuk.

Visszahatás

A mérőrendszerek működéséhez a mérés helyéről energiát kell elvonni. Ez az energiaelvonás befolyásolja a mérendő mennyiség nagyságát.

A mérendő mennyiségnek a mérés következtében előálló megváltozását visszahatásnak nevezzük. Tekintsünk néhány tipikus példát:

- Az érintkezéssel hőmérsékletmérésnél a nagy hőkapacitású hőmérő befolyásolja a mérendő test, folyadék vagy gáz hőmérsékletét.
- A nagy tömegű rezgésmérő a mérendő rendszerre helyezve megváltoztathatja annak frekvenciakarakterisztikáját.
- A mechanikus csatlakoztatást igénylő fordulatszám mérő lecsökkenti a mérendő fordulatszámot, ha a mérni kívánt forgó rendszer (pl. villamos motor) a mérőeszközhöz viszonyítva kis teljesítményű.
- A villamos feszültségmérő a véges kimenő impedanciával rendelkező áramkörben terhelési hibát okozhat.

Igen fontos tervezési és alkalmazástechnikai feladat a visszahatásmentes mérés kialakítása.

Dinamikus karakterisztika

Tételezzük fel, hogy a bemeneti mennyiség időben változik. Az időben változó bemeneti mennyiség értékeihez minden időpillanatban meghatározható a kimeneti mennyiség pillanatnyi értéke.

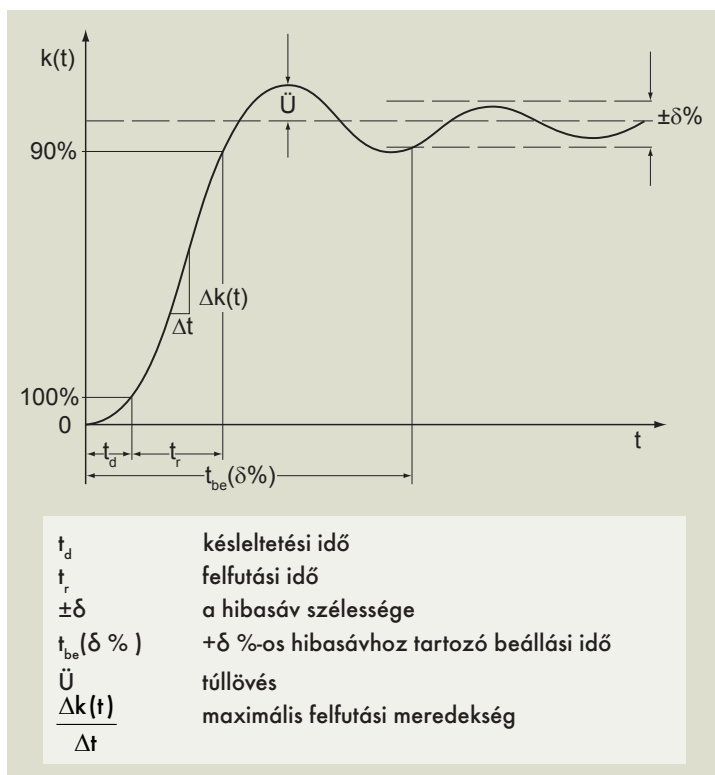
Definíció: A kimeneti és bemeneti mennyiség pillanatértékei között az érzékelő időfüggő differenciálegyenlete adja meg a kapcsolatot, általában ezt nevezzük az érzékelő dinamikus karakterisztikájának.

A dinamikus karakterisztika jellemzőit a differenciálegyenlet speciális vizsgálójelekre (bemenőjelekre) történő megoldásain definiáljuk.

A dinamikus karakterisztika jellemzői az időtartományban

Ugrás alakú bemeneti jel esetén az átmeneti függvény jellemzőit használják a dinamikus tulajdonságok jellemzésére (1. ábra).

A mérés technikai gyakorlatban kiemelt jelentősége van a t_{be} beállási időnek, ugyanis ez az adat tetszőleges lefutású átmeneti függvény esetén is definiálható, és a gyakorlat számára fontos és használható információt szolgáltat. A definíció szerint a t_{be} beállási idő az az időtartam, amelyik az ugrás alakú jel megjelenésének pillanatától addig tart, amíg a kimeneti jel úgy éri el

1. ábra Átmeneti függvény jellemzőinek definíciói

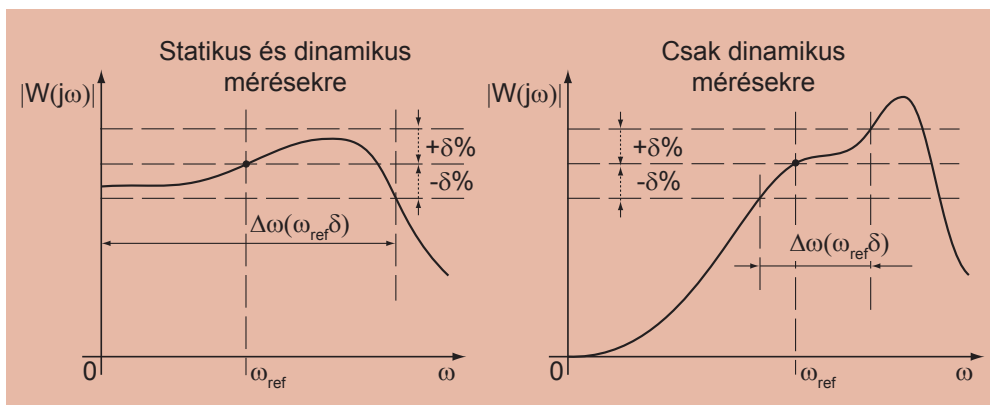
az állandósult állapotához tartozó $\pm\delta$ %-os hibasávot, hogy ezt követően onnan már nem lép ki.

A t_{be} beállási idő a δ %-os hibasáv szélességétől függ. A hibasáv növelésével a t_{be} beállási idő csökken. A beállási idő korrekt megadásához tehát hozzátartozik a hibasáv nagyságának a megjelölése is (δ %-os beállási idő).

Más szakterületek definíciói (félértékidő, időállandó, felfutási idő, túllövés stb.) természetesen alkalmazhatók és alkalmazandók. Az 1. ábra csillapodó lengésekkel beálló átmeneti függvény esetén mutatja a definíciókat.

A dinamikus karakterisztika jellemzői a frekvenciatartományban

A bemeneti jel állandó amplitúdójú, változó frekvenciájú, szinuszos gerjesztés. A differenciálegyenlet megoldásából kiszámítható a frekvenciakarakterisztika, az amplitúdó- és fáziskarakterisztika, valamint a Bode-diagram.

2. ábra Sáv szélesség definíciója különböző típusú amplitúdó karakterisztikák esetében

Ha az érzékelőt szabályozástechnikai célra használjuk fel, akkor a szabályozás minőségi jellemzőinek a biztosításához mind az amplitúdó-, mind a fáziskarakterisztikának fontos szerepe van (lásd a „Szabályozástechnika” cikksorozatot).

Láncstruktúrájú – visszacsatolást nem tartalmazó – mérőkörök esetén legnagyobb jelentősége az amplitúdó karakterisztika sáv szélességének van. Definíciójához tekintünk a 2. ábrán látható függvényeket. A 2. ábra bal oldali függvénye egy olyan érzékelő amplitúdó karakterisztikáját ábrázolja, amelyik statikus és dinamikus mérésekre egyaránt használható, míg a jobb oldali függvény csak dinamikus mérésekre alkalmas érzékelőhöz tartozik (természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni a fázistolást sem, ha a mérőrendszer felépítése ezt szükségessé teszi).

A sáv szélesség definíciójához egy önkényesen megválasztott ω_{ref} referenciakérfrekvencia és $\pm\delta$ %-os hibaszélesség megadása szükséges. Ezek ismeretében kiszerezhető az a $\Delta\omega$ -val jelölt sáv szélesség, amelyben az amplitúdó karakterisztika a kijelölt hibaszélességben marad. Nyilvánvaló, hogy a $\Delta\omega$ sáv szélesség az ω_{ref} és a δ függvénye, a sáv szélesség megadása is csak akkor korrekt, ha ezeket a kiegészítő adatokat is közöljük.

A kérfrekvenciatarománybeli viselkedés jellemzésére szolgáló más módon megadott adatok mérés technikai célra gyakorlatilag kevésbé használatosak (pl. a sáv szélesség megadásánál a Bode-diagram -3 dB-es pontjához túl nagy hiba tartozik). Alkalmazásuk elméletileg természetesen nem kifogásolható.

Mintafeladatok

Az alábbiakban a nem villamos mennyiségek mérés technikájának témaköréből kiragadott néhány feladat elemzése kapcsán mód nyílik arra, hogy a dinamikus viselkedés jellemzőivel közelebbről megismerkedjünk, ill. rámutassunk a statikus és a dinamikus viselkedés kapcsolatára. A szemléletesség kedvéért a legegyszerűbb matematikai modell alkalmazhatóságához esetenként a vizsgált eszközök kialakítását is leegyszerűsítettük.

1. Mekkora határfrekvenciát lehet elérni hőmérőkkel?

A feladat megoldása során arra keresünk választ, hogy az érzékelő paramétereinek megfelelő megválasztásával hogyan lehet a dinamikai tulajdonságokat javítani (a sáv szélességet növelni). Mint ismeretes,

- a hőmérők lehetnek termomechanikus (pl. dilatációs hőmérő (therm, mech, 0)) vagy termoelektromos (pl. ellenállás-hőmérő (therm, el, el), hőelem (therm, el, 0)) érzékelők,
- feltételezzük, hogy a dinamikus tulajdonságok meghatározója egyedül a termikus viselkedés (a villamos hatásokat elhanyagoljuk).

Egy védőcső nélküli hőmérséklet-érzékelő egydimenziós változásokra érvényes differenciálegyenlete és a belőle kiszámítható

kérfrekvenciátviteli tulajdonságok az alábbiak:

A differenciálegyenlet

$$\frac{c\rho V}{\alpha A} \dot{\vartheta} + \vartheta = \vartheta_k$$

alakú, ahol a ϑ együtthatója a T időállandó.

A kérfrekvenciakarakterisztika:

$$W(j\omega) = \frac{1}{1 + j\omega T},$$

az amplitúdó karakterisztika:

$$|W(j\omega)| = \frac{1}{\sqrt{1 + \omega^2 T^2}},$$

a fáziskarakterisztika pedig:

$$\varphi(\omega) = -\arctan \omega T.$$

Az egyenletekben:

- ϑ a hőmérő hőmérséklete [$^{\circ}\text{C}$],
- ϑ_k a mérendő hőmérséklet [$^{\circ}\text{C}$],
- c a fajhő [$\frac{\text{joule}}{\text{kg}^{\circ}\text{C}}$],
- ρ a sűrűség [$\frac{\text{kg}}{\text{m}^3}$],
- V a térfogat [m^3],
- A a felület [m^2] és
- α a hőátadási tényező [$\frac{\text{joule}}{\text{m}^2 \text{s}^{\circ}\text{C}}$].

Az amplitúdó karakterisztika -3dB pontja $\omega_o = 1/T$ értéknél van. Az egyszerűség kedvéért most ezt a kérfrekvenciát tekintjük a sáv szélesség felső határának. (Kiseb hibához természetesen ennél alacsonyabb határfrekvencia tartozik). Az ennek megfelelő $f_o = 1/2\pi T$ határfrekvencia a T időállandó csökkentésével növelhető. A T időállandó csökkentésének lehetőségei:

- egyrészt megfelelő anyagválasztással: α nagy, ρ és c pedig lehetőleg kicsi legyen – az alkalmazható anyagválaszték szűk variációs lehetőséget biztosít,
- továbbá megfelelő geometria választásával:
  - gömbformájú mérőtest esetén: $V/A = R/3 \rightarrow$ a gömb R sugara legyen kicsi,
  - fólia kialakítással: a V/A hányados A növelésével csökkenthető vékonyréteg technológia alkalmazásával.

Műszakilag még realizálható a $T \approx 10^{-1} \dots 10^{-2}$ s időállandó, aminek az $f_o \approx 1 \dots 10$ Hz határfrekvencia felel meg.

Az anyagjellemzőket a szóba jöhető anyagok, a geometriát a gyártástechnológia és a felhasználhatóság szabja meg, ill. korlátozza. A fenti időállandó, ill. határfrekvencia-értékeket pl. miniatűr hőelemekkel, termisztorokkal, vékonyréteg fém ellenállás-hőmérőkkel lehet elérni.

Tekintettel arra, hogy a termikus folyamatok általában lassúak, ezért a hőmérők viszonylag alacsony határfrekvenciája a gyakorlatban mégis elegendő.

A következő részben folytatjuk a mintafeladatokat, amelyből szemléletes képet kapunk a statikus és dinamikus tulajdonságok kapcsolatára.

(Folytatjuk!)